

**Leszek Pawlikowicz**

**NIEKTÓRE FUNKCJE TERENOWEGO KONTRWYWIADU  
REALIZOWANE WOBEC OBYWATELI POLSKICH  
I OBCOKRAJOWCÓW ORAZ ZADANIA W ZAKRESIE  
ZWALCZANIA PRZEMYTU I OCHRONY TRANSPORTU  
W LATACH 1956–1964 NA PRZYKŁADZIE WYDZIAŁU II  
KOMENDY WOJEWÓDZKIEJ MO W RZESZOWIE**

**1. Uwagi wstępne**

Poza przedsięwzięciami polegającymi na bezpośrednim zwalczaniu oraz zapobieganiu działalności wywiadowczej, jak również związanymi z monitorowaniem międzynarodowego ruchu osobowego<sup>1</sup> do standardowych zadań terenowych służb kontrwywiadu cywilnego MSW w latach 1956–1964 należało:

- rozpracowywanie uciekinierów i osób odmawiających powrotu do kraju;
- monitorowanie korespondencji transgranicznej oraz bezpośrednich form kontaktów obywateli polskich z instytucjami i obywatelami krajów kapitalistycznych na terenie PRL;
- obserwowanie lokalnych podróży rekonesansowych oraz oficjalnych wizyt personelu dyplomatycznego państw zachodnich;
- analizowanie przypadków nielegalnych przekroczeń granicy w zakresie dotyczącym ewentualnego prowadzenia działalności wywiadowczej;
- wykrywanie nielegalnych kanałów przerzutowych za granicę, zwalczanie przemytu oraz zapewnienie ochrony operacyjnej środkom transportu transgranicznego.

Zagadnienia te, opisywane dotąd przyczynkowo, nie stanowiły przedmiotu odrębnych prac naukowych. Ze względu jednak na częstotliwość ich stosowania (zwłaszcza w odniesieniu do korespondencyjnych form kontaktu z osobami stale

---

<sup>1</sup> Niniejszy artykuł stanowi czwartą część cyklu poświęconego zagadnieniom struktury i funkcjonowania terenowego kontrwywiadu w latach 1956-1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie (poprzednie ukazały się Zeszyty Naukowych Uniwersytetu Rzeszowskiego – Seria Prawnicza w numerach 6–8 z lat 2008–2009).

zamieszkującymi lub tymczasowo przebywającymi za granicą) uznałem za stosowne poddać je głębszej analizie.

Dla czytelnika, zazwyczaj niemającego okazji do lektury akt kontrwywiadu, interesujący będzie zapewne również sposób widzenia otaczającej rzeczywistości przez oficerów dość hermetycznego, z natury, świata „bezpieki”. Z tego powodu zdecydowałem się na wykorzystanie licznych cytatów ze sprawozdań i meldunków. Sądzę, iż najlepiej oddają one zarówno mentalność samych funkcjonariuszy, jak i specyfikę minionej epoki. Szczegółowe przypisy odzwierciedlają natomiast częstotliwość stosowania różnorodnych metod pracy, pozwalając – w razie potrzeby – łatwo odnaleźć zainteresowanym badaczom te przedsięwzięcia operacyjne, w ramach których zostały zastosowane.

Podstawową bazę źródłową stanowiły akta zgromadzone w Oddziałowym Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Rzeszowie. Wykorzystałem także ówczesne publikacje wewnątrzresortowe bezpośrednio odnoszące się do opisywanego tematu.

## **2. Rozpracowywanie uciekinierów i osób odmawiających powrotu do kraju**

Szczególnie rozpracowywaną przez Wydział II (ds. kontrwywiadu) Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie, choć nader nieliczną, grupę stanowili uciekinierzy, a także osoby, które odmówiły powrotu do kraju i poprosiły o azyl w krajach kapitalistycznych podczas wyjazdów służbowych i wycieczek zagranicznych. O ile jednak klasyczni zbiegowie podejmujący ryzyko samodzielnego dotarcia na Zachód wywodzili się najczęściej ze środowisk szeroko pojętej opozycji (zwłaszcza dawnego podziemia) bądź pełnili służbę w MON lub MSW, co w zasadzie wiązało się z brakiem możliwości podróżowania poza państwami bloku radzieckiego, o tyle pozostali znacznie rzadziej legitymowali się poglądami i profesjami, które – przynajmniej na pozór – mogłyby być traktowane jako potencjalnie „wrogie wobec ustroju”, czy też mogące „wywołać szkody w sferze obronności lub bezpieczeństwa państwa”, co z reguły stanowiło formalną przeszkodę dla otrzymania paszportu. W większości bowiem byli to mieszkańcy wsi w wieku 23–35 lat, korzystający z wycieczek zagranicznych organizowanych przez biura podróży. Kierowali się przy tym zwykle motywami ekonomicznymi lub rodzinnymi, stąd oceniano, że nie przedstawiają większej „wartości operacyjnej” dla wrogich służb. Tylko wyjątkowo prosili o azyl przedstawiciele kadry kierowniczej zakładów przemysłowych, wysokiej klasy specjaliści techniczni czy też naukowcy<sup>2</sup>.

---

<sup>2</sup> AIPN Rz, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za IV kwartał 1957, 8 I 1958 r.*, k. 225; *ibidem*, 04/42, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdania kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej*

Ogółem w badanym okresie zbiegło na Zachód lub nie powróciło z delegacji bądź wycieczek 41 osób. Szczegółowe dane zaprezentowano w tabeli 1.

**Tabela 1. Ucieczki obywateli polskich za granicę oraz odmowy powrotu do kraju z wyjazdów służbowych i wycieczek do krajów kapitalistycznych w latach 1956–1964 według poszczególnych powiatów**

| Powiat/Miasto | 1956 | 1957 | 1958 | 1959 | 1960 | 1961 | 1962 | 1963 | 1964 | Ogółem |
|---------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|--------|
| brzozowski    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –      |
| dębicki       | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 1      |
| gorlicki      | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 2    | –    | 2      |
| jarosławski   | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 1    | 2      |
| jasielski     | –    | –    | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | 1      |
| kolbuszowski  | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | 1    | –    | –    | 2      |
| krośniński    | –    | –    | 2    | –    | –    | –    | 1    | –    | –    | 3      |
| leżajski      | –    | –    | 3    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 3      |
| lubaczowski   | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 1      |
| łańcucki      | –    | –    | 1    | –    | 1    | –    | –    | –    | 1    | 3      |
| mielecki      | 1    | –    | –    | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | 2      |
| przemyski     | –    | 1    | 2    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 3      |
| przeworski    | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 1      |
| ropczycki     | 2    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 2      |
| Rzeszów       | –    | 1    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 2      |
| rzeszowski    | –    | 1    | –    | 1    | 1    | –    | –    | –    | –    | 3      |
| sanocki       | –    | 1    | –    | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | 2      |
| stalowowolski | 1    | –    | –    | –    | 1    | –    | 1    | –    | –    | 3      |
| strzyżowski   | –    | –    | 1    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | 1      |
| tarnobrzeski  | –    | 2    | 1    | –    | –    | –    | –    | 1    | –    | 4      |
| ustrzycki     | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –    | –      |
| Łącznie       | 4    | 11   | 11   | 2    | 5    | 0    | 3    | 3    | 2    | 41     |

Źródło: AIPN Rz, 049/370, Zestawienia dotyczące odmów i zbiegów za granicę. Zestawienie liczbowe osób zbiegłych drogą nielegalną, podczas wyjazdów służbowych i wycieczek zagranicznych w okresie od 22 lipca 1944 r. do 31 grudnia 1973 r., b. d., k. 9–10, 12.

w Rzeszowie, 8 IV 1958 r., k. 21–22; *ibidem*, 14 X 1958 r., k. 176; *ibidem*, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 1 X 1959 r., k. 139; *ibidem*, 30 XII 1959 r., k. 155; *ibidem*, 30 III 1960 r., k. 179; *ibidem*, Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II, 4 VII 1960, k. 193; *ibidem*, Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 29 VI 1960 r., k. 199; *ibidem*, 30 IX 1960 r., k. 216; *ibidem*, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KW MO Rzeszów za I kwartał br., 5 IV 1962 r., k. 114.

Znacznie więcej osób odmówiło powrotu z podróży prywatnych, odbywanych w celu odwiedzin krewnych i znajomych. W latach 1956–1964 było ich łącznie 905 (z czego po dłuższym czasie powróciło do kraju 90). Jednakże nie było wśród nich ani jednej osoby posiadającej dostęp do tajemnic państwowych<sup>3</sup>.

Według analiz prowadzonych przez pracowników Wydziału II KW MO w Rzeszowie czynnikami predestynującymi do ucieczki bądź odmowy powrotu do kraju były w szczególności:

- a) kontakty z członkami rodzin przebywającymi w krajach kapitalistycznych,
- b) prawa spadkowe do nieruchomości położonych w państwach zachodnich,
- c) zawarcie za granicą związku małżeńskiego z cudzoziemcem,
- d) oddziaływanie propagandy prowadzonej przez rozgłosnie „Wolnej Europy” i „Głosu Ameryki”,
- e) wyższy standard życia na Zachodzie<sup>4</sup>.

Priorytetowo traktowano ucieczki lub próby ucieczek oficerów Wojska Polskiego, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa, Milicji Obywatelskiej oraz organizacji paramilitarnych. Do najważniejszych, które miały miejsce na Rzeszowszczyźnie bądź dotyczyły mieszkańców regionu, należały:

– usiłowanie ucieczki przez pilotów wojskowych: Stanisława Butryna i Józefa Sendykę, planujących 28 V 1958 r. dokonanie przelotu do RFN na samolocie szkolno-treningowym Jak-18. Zrezygnowali z pierwotnego zamiaru po uszkodzeniu podwozia w trakcie międzylądowania w okolicy Bud Stalowskich (po aresztowaniu przekazano ich Wojskowej Służbie Wewnętrznej)<sup>5</sup>;

– ucieczka pilotów: Eugeniusza Gołąbka i Henryka Surycz z Centralnego Ośrodka Wyszkożenia Lotniczego w Krośnie, którzy 25 X 1958 roku na samolocie „Junak-2” – pod pozorem planowanego przelotu do Warszawy – po czterogodzinnym locie wylądowali nieopodal Wiednia. Według informacji uzyskanych przez Wydział II jej inicjatorem był Surycz, który ponadto, w czasie prze-

---

<sup>3</sup> *Ibidem*, 049/370, Zestawienia dotyczące odmów i zbiegów za granicę; Zestawienie liczbowe osób, które wyjechały na pobyt czasowy w celach prywatnych do krajów kapitalistycznych i zarejestrowane zostały jako odmawiające powrotu w okresie od 22 lipca 1944 r. do 31 grudnia 1973 r., b. d., k. 2-3, 6-7.

<sup>4</sup> *Ibidem*, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960, Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 28 III 1959 r., k. 99-100; *ibidem*, 30 VI 1959 r., k. 120; *ibidem*, 1 X 1959 r., k. 139.

<sup>5</sup> *Ibidem*, 04/42, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdanie kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za II kwartał 1958 roku, 7 VII 1958 r., k. 67; *ibidem*, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 IV 1958 do dnia 30 VI 1958, 1 VII 1958 r., k. 23–24, 29–30.

śluchań na terenie Austrii, przekazał wywiadowi amerykańskiemu informacje dotyczące organizacji, wyposażenia i dyslokacji jednostek lotnictwa wojskowego. W wyniku kombinacji operacyjnej 3 I 1961 r. Surycza zwabiono do kraju, gdzie został aresztowany, a następnie skazany przez Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego za szpiegostwo na 8 lat więzienia (zwolniono go warunkowo 26 V 1966 r.)<sup>6</sup>;

– ucieczka marynarza, Jana Patera, zbiegłego w lipcu 1959 roku z pokładu niszczyciela ORP „Grom” podczas wizyty kurtuazyjnej w Breście (ogółem od 8 do 10 VII zbiegło wówczas dziewięciu marynarzy z „Groma” i bliźniaczego „Wichra”)<sup>7</sup>;

– ucieczka, mjr. Ryszarda Obacza, pilota Centrum Szkolenia Lotniczego w Modlinie, który 10 VII 1963 r. po otrzymaniu rozkazu stawienia się w Nadarzycach, gdzie miał przeprowadzić próby poligonowe myśliwca MiG-17, dokonał przelotu na samolocie treningowym TS-8 „Bies” z lotniska WSK Mielec do Berlina Zachodniego, po czym oddał się – wraz żoną i dwójką dzieci – w ręce władz amerykańskich. Według informacji uzyskanych przez Departament II MSW Obacz przekazał oficerom Agencji Wywiadu Wojskowego (*Defence Intelligence Agency – DIA*) tzw. nakolannik, zawierający dane dotyczące systemu radiolokacyjnego oraz parametrów urządzeń łączności stosowanych w polskim lotnictwie wojskowym. Wyrokiem Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego z 10 II 1964 r. skazano go za szpiegostwo na karę śmierci oraz utratę praw publicznych na zawsze. W listopadzie 1996 roku Wojskowy Sąd Okręgowy w Warszawie po wznowieniu postępowania sprawę umorzył<sup>8</sup>;

---

<sup>6</sup> *Ibidem*, 04/42, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Meldunek specjalny dot. ucieczki do Wiednia samolotem dwóch pilotów-instruktorów Centralnego Ośrodka Wyszczolenia Lotniczego w Krośnie, 30 X 1958 r., k. 198–201; *ibidem*, 04/43, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za I kwartał 1959 r., 7 IV 1959 r., k. 16; *ibidem*, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za II kwartał 1960 r., 13 VII 1960 r., k. 116; *ibidem*, 049/297, Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960–1961, Informacja, 11 V 1959 r., k. 1; *ibidem*, 04/55, Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie za I kwartał br., 8 IV 1961 r., k. 65; *ibidem*, 0174/83, Informator o osobach skazanych w Polsce za działalność szpiegowską w latach 1944–1984, Biuro „C” MSW, Warszawa 1986, s. 172.

<sup>7</sup> *Ibidem*, 04/42, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 IV do 30 VI 1960 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 29 VI 1960 r., k. 204; A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Tom II. Ważniejsze akty prawne decyzje i enuncjacje państwowe (1957–1970)*, Warszawa 2000, s. 174.

<sup>8</sup> AIPN Rz, 04/464, Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 30 VII 1963 r., k. 69; *ibidem*, 0174/83, Informator

– ucieczka Edwarda Zuzaka, byłego funkcjonariusza ZOMO z Komendy Powiatowej MO w Krośnie, który w 1963 roku zbiegł do Austrii<sup>9</sup>.

Do końca lat pięćdziesiątych najczęściej zbiegów z terenu województwa rzeszowskiego osiedlało się na terenie Austrii (zwłaszcza bezpośrednio w okolicach Wiednia) i RFN. Znaczna część, po przesłuchaniach przez zachodnie służby, wstępowała do amerykańskich bądź angielskich kompanii wartowniczych lub Legii Cudzoziemskiej. Pozostali nierzadko nawiązywali bliższe kontakty z niepodległościowymi organizacjami polonijnymi lub ukraińskimi. Od lat sześćdziesiątych jednakowoż coraz częściej na docelowy kraj ucieczki wybierano Stany Zjednoczone<sup>10</sup>.

Wytyczne dyrektora Departamentu II MSW z 15 I 1959 r. nakazywały intensyfikowanie pracy operacyjnej wobec uciekinierów: „aby w jak najkrótszym czasie doprowadzić do pełnego rozpoznania działalności osób zbiegłych za granicę i odmawiających powrotu do kraju (...) ponieważ nadal stanowią dla obcych wywiadów cenne źródło informacji (...) oraz bazę do werbunku agentury”<sup>11</sup>. Poza rozpracowaniem samych ekspatriantów rutynowo kontrolowano członków ich rodzin oraz inne osoby utrzymujące w przeszłości bliższe kontakty z uciekinierami, dokonywano rewizji domowych, a nawet zatrzymań. *Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW z 7 września 1961 roku* nakazywał dalsze nasilenie tego rodzaju działań<sup>12</sup>.

---

o osobach skazanych w Polsce za działalność szpiegowską w latach 1944-1984, Biuro „C” MSW, Warszawa 1986, s. 597; R. Kowal, *Rozmowy ze zdrajcą*, Warszawa 1998, s. 5, 46–47.

<sup>9</sup> AIPN Rz, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963-1970*, *Sprawozdanie służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963*, 25 I 1964 r., k. 9.

<sup>10</sup> *Ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959-1960*, *Sprawozdania Z-cy Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego*, 7 IV 1959 r., k. 16; *ibidem*, 7 VII 1959 r., k. 34; *ibidem*, 13 I 1960 r., k. 70–71; *ibidem*, 12 IV 1960 r., k. 90; *ibidem*, 13 VII 1960 r., k. 116–117; *ibidem*, 17 X 1960, k. 147; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960*, *Sprawozdania Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie*, 1 IV 1958 r., k. 14; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X do 31 XII 1958 r.*, 3 I 1959 r., k. 60–61, 63–64; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X do 31 XII 1958 r.*, 3 I 1959 r., k. 63–64; *ibidem*, *Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych*, 28 III 1959 r., k. 103; *ibidem*, 30 XII 1959 r., k. 156; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku*, Wydziału II, 4 VII 1960, k. 194–195; *ibidem*, *Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych*, 29 VI 1960 r., k. 199–201; *ibidem*, 30 IX 1960 r., k. 224–225; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961-1962*, *Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1962 r.*, 14 IV 1962 r., k. 116; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963-1964*, *Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 28 II 1963 r., k. 14.

<sup>11</sup> A. Kochański, *Polska 1944-1991. Informator historyczny, t. II...*, s. 144.

<sup>12</sup> AIPN Rz, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954-1957*, *Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za*

Niezwykle ważnym źródłem danych była też perlustracja korespondencji, paczek i przekazów pocztowych. Niekiedy bowiem uciekinierzy apelowali w nich do rodzin czy znajomych o szybki przyjazd na Zachód, gwarantując pokrycie wszelkich kosztów. Ponadto zbierano informacje dotyczące obsady, funkcjonowania oraz procedur przesłuchań stosowanych w tzw. obozach przejściowych, w których – przez co najmniej kilka miesięcy – sprawdzano obywateli polskich oczekujących na przyznanie azylu, szczególnie w RFN i Austrii (podstawowym źródłem danych były w tym przypadku zeznania nader nielicznych uciekinierów, którzy zdecydowali się na podjęcie ryzyka powrotu do kraju)<sup>13</sup>.

---

*okres od 1 kwietnia do 1 lipca 1957 r., 1 VII 1957 r., k. 207; ibidem, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdania z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie, 1 X 1958 r., k. 57; ibidem, 3 I 1959 r., k. 63–64, 79; ibidem, 28 III 1959 r., k. 108, 110–114; ibidem, 30 VI 1959 r., k. 122; ibidem, 1 X 1959 r., k. 143–144; ibidem, 30 XII 1959 r., k. 156–158; ibidem, Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r., 8 IV 1960, k. 168; ibidem, Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 I do 31 III 1960 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 30 III 1960 r., k. 175; ibidem, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwziąć operacyjnych pionu Departamentu II MSW, 7 IX 1961 r., k. 3; ibidem, Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 14 IX 1962 r., k. 175.*

<sup>13</sup> *Ibidem, 04/43, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdania Z-cy Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego, 7 IV 1959 r., k. 16; ibidem, 7 VII, k. 34; ibidem, 13 I 1960 r., k. 70–71; ibidem, 12 IV 1960 r., k. 90; ibidem, 13 VII 1960 r., k. 116–117; ibidem, 17 X 1960, k. 147–148; ibidem, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdania kwartalne Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie, 1 IV 1958 r., k. 5, 14; ibidem, 3 I 1959 r., k. 60–61, 63, 79; ibidem, Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 28 III 1959 r., k. 103, 108, 110–114; ibidem, 30 VI 1959 r., k. 122, 124; ibidem, 1 X 1959 r., k. 143–144; ibidem, 30 XII 1959 r., k. 156–158; ibidem, 30 III 1960 r., k. 173–175; ibidem, Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II, 4 VII 1960, k. 194–195; ibidem, Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 IV do 30 VI 1960 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 29 VI 1960 r., k. 199–201; ibidem, Notatka do sprawozdania dla Kierownictwa za III kwartał 1960 r., 12 X 1960 r., k. 213; ibidem, Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 30 IX 1960 r., k. 216–217, 220–222, 224–225, ibidem, 30 XII 1960 r., k. 243–247; ibidem, 049/297, Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960–1961, Informacja, 11 V 1959 r., k. 4; ibidem, 04/44, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za II kwartał 1962 r., 13 VII 1962 r., k. 141; ibidem, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 14 IX 1962 r., k. 175; ibidem, 04/464, Meldunki Wydziału II*

Wielokrotnie sygnały o planowanej ucieczce uzyskane od osobowych źródeł informacji (np. 31 XII 1960 r. „po linii” uciekinierów działało 3 tajnych współpracowników Wydziału II) pozwalały nie tylko uprzedzić zamiary potencjalnego zbiega, lecz nawet uzyskać – za pomocą podsłuchu pokojowego, obserwacji zewnętrznej i tajnych rewizji – niepodważalne dowody procesowe<sup>14</sup>.

Od początku lat sześćdziesiątych liczba ucieczek i odmów powrotu do kraju nieco spadała. Statystycznie zmniejszył się także wiek (70% nie przekroczyło 30 roku życia) i poziom wykształcenia (przewaga podstawowego) uciekinierów. Jednakże nadal główne ich motywy wynikały z chęci wykorzystania lepszych warunków materialnych bądź połączenia się z przebywającymi na Zachodzie członkami rodziny. Odnotowano też pierwsze dezercje pochodzących z województwa rzeszowskiego marynarzy polskiej floty handlowej (w Genui i Rosyth)<sup>15</sup>.

---

1963–1964, *ibidem*, Meldunek nr 14 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 15 X 1964 r., k. II/76-77.

<sup>14</sup> *Ibidem*, 04/53, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954-1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 kwietnia do 1 lipca 1957 r., 1 VII 1957 r., k. 200-201; *ibidem*, 04/41, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO woj. rzeszowskiego za III kwartał 1957 r., 9 X 1957 r., k. 174–175; *ibidem*, 04/42, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdanie kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za I kwartał 1958, 8 IV 1958 r., k. 21, 32; *ibidem*, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdania Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie, 1 IV 1958 r., k. 12-13; *ibidem*, 1 X 1958 r., k. 54–55; *ibidem*, Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 I do 31 III 1959 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 28 III 1959 r., k. 110; *ibidem*, Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r., 8 IV 1960, k. 168; *ibidem*, Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 I do 31 III 1960 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 30 III 1960 r., k. 171–172; *ibidem*, Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II, 4 VII 1960, k. 193; *ibidem*, Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 IV do 30 VI 1960 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych, 29 VI 1960 r., k. 203; *ibidem*, 04/43, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdania Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie, 12 IV 1960 r., k. 89; *ibidem*, 13 VII 1960 r., k. 118; *ibidem*, 049/297, Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960–1961, Informacja, 11 V 1959 r., k. 4; *ibidem*, 04/494, Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1960, Dane o agenturze wg zagadnień pionu II za miesiąc grudzień 1960 r., 2 I 1961 r., k. 124; *ibidem*, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek sytuacyjny za okres od 1 VI do 15 VI 1962 r., 18 VI 1962 r., k. 142; *ibidem*, Notatka informacyjna, 9 VII 1962 r., k. 150.

<sup>15</sup> *Ibidem*, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 14 VIII 1962 r., k. 163; *ibidem*, Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok, styczeń 1963 r., k. 223.

### 3. Monitorowanie korespondencji oraz bezpośrednich form kontaktów obywateli polskich z instytucjami i obywatelami krajów kapitalistycznych na terenie PRL

Za pośrednictwem Biura „W” w centrali MSW oraz Wydziału „W” KW MO w Rzeszowie lokalny kontrwywiad monitorował znaczną część korespondencji prowadzonej przez obywateli polskich z osobami zamieszkującymi lub przebywającymi w państwach zachodnich. Według zaleceń Departamentu II perlustracji podlegały listy:

- adresowane przez różne osoby na te same adresy,
- pisane z dużymi odstępami między wierszami,
- posiadające czyste strony, bądź wiele niezapisanych miejsc,
- w których treść i koperta były pisane przez różne osoby lub innym charakterem pisma,
- o treści domyslniej, dwuznacznej, zawierające niedomówienia, bezsensowne zdania itp.<sup>16</sup>

Tą metodą uzyskiwano: dane adresowe instytucji (np. polskich lub ukraińskich organizacji emigracyjnych, partii politycznych, szpiegowskich skrzynek kontaktowych itp.), obcokrajowców (w tym kadrowych oficerów wywiadu) bądź repatriantów powiązanych z obcymi służbami specjalnymi, osób dostarczających informacji „wrogim rozgłośniom radiowym” („Wolnej Europie”, „Głosowi Ameryki” i Radiu France Internationale), sygnały naprowadzające na uciekinierów, a nawet otwarte propozycje świadczenia usług wywiadowczych (np. przez byłych oficerów Oddziału VI Armii Krajowej na rzecz dawnych towarzyszy broni, zbiegłych na Zachód jeszcze w drugiej połowie lat czterdziestych) oraz instrukcje werbunkowe (np. przesłane przez ośrodek NTS we Frankfurcie nad Menem). Zasób użytecznych informacji otrzymywanych z tego źródła był na tyle duży, iż niekiedy głównym celem werbunku tajnych współpracowników było nawiązywanie niewzbudzających podejrzeń kontaktów korespondencyjnych z osobami będącymi w zainteresowaniu kontrwywiadu (np. z grona kolegów, sąsiadów itp.)<sup>17</sup>.

<sup>16</sup> *Ibidem*, 053/150, *Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski), Do naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie*, 18 V 1961 r., k. 116.

<sup>17</sup> *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954-1957, Sprawozdania kwartalne Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie*, 10 I 1957 r., k. 179-180, 182; *ibidem*, 1 IV 1957 r., k. 188, 190, 194; *ibidem*, 1 VII 1957 r., k. 198-199, 204; *ibidem*, k. 213-214, 218; *ibidem*, 2 I 1958 r., k. 228, 231-232; *ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie kwartalne Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa*, kwiecień 1957 r., k. 24-25; *ibidem*, 9 X 1957 r., k. 173; *ibidem*, 8 I 1958 r., k. 225; *ibidem*, 04/42, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdania kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie*

Zaczęto ponadto rejestrować fakty coraz częstszego, bezpośredniego bądź korespondencyjnego, kontaktowania się obywateli polskich zamieszkających na Rzeszowszczyźnie z działającymi w Polsce ambasadami i konsulatami państw zachodnich. Poza chęcią uzyskania wiz na wyjazd zagraniczny chodziło zazwyczaj o dostarczenie materiałów pomocnych do nauki języka, choć w niektórych

---

za I kwartał 1958, 8 IV 1958 r., k. 12; *ibidem*, 7 VII 1958 r., k. 55, 65, 71–74; *ibidem*, 14 X 1958 r., k. 176–177; *ibidem*, 12 I 1959 r., k. 223, 226; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdania kwartalne Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj.* w Rzeszowie, 1 IV 1958 r., k. 3, 5–8, 12; *ibidem*, 1 VII 1958 r., k. 24–25, 33–35; *ibidem*, 1 X 1958 r., k. 42, 44, 54–55; *ibidem*, 3 I 1959 r., k. 64, 71–72, 78, 80–81; *ibidem*, 4 IV 1959 r., k. 90–94; *ibidem*, *Sprawozdania kwartalne po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych*, 28 III 1959 r., k. 105–110; *ibidem*, 30 VI 1959 r., k. 120–121, 126; *ibidem*, 1 X 1959 r., k. 143–144; *ibidem*, 30 XII 1959 r., k. 152–154, 157–158, 160; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r.*, 8 IV 1960, k. 167–168; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne za okres od 1 I do 31 III 1960 r. po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych*, 30 III 1960 r., k. 173–174, 176, 179–186; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II*, 4 VII 1960, k. 192–193; *ibidem*, *Sprawozdania kwartalne za okres po zagadnieniu osób zbiegłych za granicę i osób, które odmówiły powrotu do kraju z czasowego pobytu w państwach kapitalistycznych*, 29 VI 1960 r., k. 200–201; *ibidem*, 30 IX 1960 r., k. 214–217; *ibidem*, 30 XII 1960 r., k. 239–240, 242, 244–245, 248; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdania kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego*, 7 IV 1959 r., k. 15, 17; *ibidem*, 7 VII, k. 34–35; *ibidem*, 10 X 1959 r., k. 54; *ibidem*, 13 I 1960 r., k. 70–71; *ibidem*, 13 VII 1960 r., k. 117; *ibidem*, 14 I 1961 r., k. 172; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie*, 15 IV 1961 r., k. 4; *ibidem*, 14 VII 1961 r., k. 36, 38; *ibidem*, 14 IV 1962 r., k. 115; *ibidem*, 13 VII 1962 r., k. 140; *ibidem*, *Sprawozdanie z działalności służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1962*, 6 II 1963 r., k. 212; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek do Dyrektora Departamentu II MSW*, 17 II 1962 r., k. 76; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO Rzeszów za I kwartał br.*, 5 IV 1962 r., k. 113; *ibidem*, *Meldunki do Dyrektora Departamentu II MSW*, 14 IV 1962 r., k. 126; *ibidem*, 12 V 1962 r., k. 135; *ibidem*, 30 VI 1962 r., k. 144; *ibidem*, 31 VIII 1962 r., k. 171; *ibidem*, 14 IX 1962 r., k. 174; *ibidem*, 29 X 1962 r., k. 194; *ibidem*, 15 XI 1962 r., k. 199–200; *ibidem*, 14 XII 1962 r., k. 208; *ibidem*, 29 XII 1962 r., k. 213–214; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie*, 8 IV 1961 r., k. 57, 59; *ibidem*, 8 VII 1961 r., k. 70–71; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunki do Dyrektora Departamentu II MSW*, 14 II 1963 r., k. 11–12; *ibidem*, 28 II 1963 r., k. 14–15; *ibidem*, 13 IV 1963 r., k. 45; *ibidem*, 30 IV 1963 r., k. 49; *ibidem*, 15 V 1963 r., k. 51–53; *ibidem*, 31 V 1963 r., k. 55–57; *ibidem*, 2 X 1963 r., k. 83; *ibidem*, 29 XI 1963 r., k. 93; *ibidem*, 29 XI 1963 r., k. 93; *ibidem*, 15 I 1964 r., k. II/11–12; *ibidem*, 17 II 1964 r., k. II/18–19; *ibidem*, 19 III 1964 r., k. II/23; *ibidem*, 16 IV 1964 r., k. II/30–32; *ibidem*, 4 V 1964 r., k. II/33–34; *ibidem*, 30 VI 1964 r., k. II/45–46; *ibidem*, 15 VII 1964 r., k. II/52; *ibidem*, 15 VIII 1964 r., k. II/56; *ibidem*, 1 X 1964 r., k. II/67; *ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963*, 25 I 1964 r., k. 7–8, 9.

przypadkach celowość utrzymywania kontaktów mogła budzić pewne podejrzenia. Nie udokumentowano jednak wprost żadnych powiązań wywiadowczych. *Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW* z września 1961 roku nakazywał w takich przypadkach przeprowadzanie rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych w celu odcięcia zachodnich dyplomatów od – niekontrolowanych – źródeł informacji. Podjęto także starania o uplasowanie tajnych współpracowników w środowiskach utrzymujących regularne kontakty towarzyskie z niektórymi pracownikami zachodnich placówek dyplomatycznych<sup>18</sup>.

Nader rzadko dochodziło natomiast do analogicznych spotkań bezpośrednio na terenie województwa rzeszowskiego. W tego typu sprawach rutynowo wykorzystywano służby obserwacji zewnętrznej Wydziału „B”<sup>19</sup>.

Od lipca do września 1964 roku w powiatach: lubaczowskim, przemyskim oraz jarosławskim stwierdzono lawinowy wzrost korespondencji z ambasadą

---

<sup>18</sup> *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954-1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 stycznia 1957 do 1 kwietnia 1957 r.*, 1 IV 1957 r., k. 193; *ibidem*, *Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 kwietnia do 1 lipca 1957 r.*, 1 VII 1957 r., k. 201–202; *ibidem*, *Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 VII do 1 X 1957 r.*, 1 X 1957 r., k. 216–217; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r.*, 8 IV 1960, k. 170; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II*, 4 VII 1960 r., k. 197–198; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959-1960, Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1959 r.*, 13 I 1960 r., k. 72; *ibidem*, *Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1960 r.*, 12 IV 1960 r., k. 92; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW*, 7 IX 1961 r., k. 4; *ibidem*, *Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II MSW*, 24 III 1962 r., k. 104; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za III kwartał 1962 r.*, 13 X 1962 r., k. 168; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961-1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie za III kwartał 1961 r.*, 9 X 1961 r., k. 82; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie za I kwartał br.*, 8 IV 1961 r., k. 56–57; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Służby Bezp. KWMO w Rzeszowie za II kwartał 1961 r.*, 8 VII 1961 r., k. 71–72; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie za III kwartał 1961 r.*, 9 X 1961 r., k. 86–87; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunki do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 14 II 1963 r., k. 8; *ibidem*, 31 V 1963 r., k. 58; *ibidem*, 15 VIII 1963 r., k. 74; *ibidem*, 29 XI 1963 r., k. 97; *ibidem*, 31 I 1964 r., k. II/12–13.

<sup>19</sup> *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie za okres od dnia 1 I 1958 do dnia 1 IV 1958*, 1 IV 1958 r., k. 14; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 IV 1958 do dnia 30 VI 1958*, 1 VII 1958 r., k. 33, 35.

amerykańską wywołany pogłoskami o rzekomym naborze obywateli polskich do pracy w Stanach Zjednoczonych<sup>20</sup>. Pracownicy Wydziału II zdolali ustalić, że pierwsze sygnały na ten temat pojawiły się we wsi Młyny (pow. jarosławski). Ich źródłem był jeden z mieszkańców, Leon Kowal, który – prawdopodobnie – mylnie zinterpretował informacje uzyskane w końcu czerwca od urzędników ambasady<sup>21</sup>. W sierpniu meldowano już, że: „plotka ta przeniknęła (...) do sąsiednich gromad (...) Łukawiec, Lisie Jamy, Krowica Hołodowska, Dąbków, Lubaczów i zatacza coraz szersze kręgi. (...). Np. w niektórych wsiach (...) prawie połowa mieszkańców koresponduje z ambasadą”<sup>22</sup>. Szczególnie niepokojono się zupełnym brakiem reakcji lokalnych urzędników: „Nikt z terenowych władz nie przeciwdziała temu, a w Wielkich Oczach pracownica Gminnej Rady Narodowej wypełniała chętnym kwestionariusze wyjazdowe – oczywiście za zgodą przewodniczącego”<sup>23</sup>. O sytuacji poinformowano I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR, w konsekwencji czego „Komitety Powiatowe (...) i Prezydja Rad Narodowych omówiły tę sprawę na odprawach z aktywem, przy czym zalecono, by wszystkie pogłoski na temat możliwości emigracji dementować”<sup>24</sup>. Niezależnie od działań prowadzonych po linii partyjnej „Referaty Służby Bezpieczeństwa KP MO otrzymały zadanie przeciwdziałania psychozie wyjazdowej (...) przy pomocy sieci tajnych współpracowników, kontaktów poufnych oraz funkcjonariuszy z posterunków gromadzkich MO”<sup>25</sup>. Mimo zakrojonej na szeroką skalę kampanii wyjaśniającej w grudniu zanotowano gwałtowny wzrost korespondencji wysyłanej z terenu powiatów sanockiego i jasielskiego. Łącznie do końca 1964 roku chęć wyjazdu z Polski zgłosiło w ambasadzie 4527 rodzin, a liczba wysłanych w tej sprawie listów wyniosła 5417<sup>26</sup>. Jeszcze w styczniu 1965 roku ich liczba utrzymywała się na stosunkowo wysokim poziomie, ostatnie zaś wysłano w kwietniu. Ogółem w ciągu dziesięciu miesięcy z całego województwa wysłano 8004 listy<sup>27</sup>.

---

<sup>20</sup> *Ibidem*, 055/7, *Materiały dot. pogłosek o rzekomej emigracji do USA*, Notatka, 17 IX 1964 r., k. 4.

<sup>21</sup> *Ibidem*, *Meldunek do Naczelnika Wydziału VIII Dep. II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie*, 21 IX 1964 r., k. 8.

<sup>22</sup> *Ibidem*, *Meldunek informacyjny do Naczelnika Wydziału II KWMO w Rzeszowie*, 25 VIII 1964 r., k. 2.

<sup>23</sup> *Ibidem*.

<sup>24</sup> *Ibidem*, *Do wicedyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych w Warszawie*, 20 X 1964 r., k. 11.

<sup>25</sup> *Ibidem*, k. 12.

<sup>26</sup> *Ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964*; *ibidem*, *Notatka podsumowująca rezultaty pracy operacyjnej Wydziału II za 1964 rok*, 14 XII 1964 r., k. II/116; *ibidem*, 055/7, *Materiały dot. pogłosek o rzekomej emigracji do USA*, *Notatka dot. wzrostu ilości listów pisanych do ambasady USA przez ludność zamieszkałą w poszczególnych powiatach w sprawie emigracji*, 2 III 1965 r., k. 14; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Analiza pracy operacyjnej po zagadnieniu grupy I-szej za 1964 r.*, 13 II 1965 r., k. 61.

<sup>27</sup> *Ibidem*, 055/7, *Materiały dot. pogłosek o rzekomej emigracji do USA*, *Notatka dot. wzrostu ilości listów pisanych do ambasady USA przez ludność zamieszkałą w poszczególnych powiatach w sprawie emigracji*, 2 III 1965 r., k. 14, 16.

#### 4. Monitoring personelu dyplomatycznego

Kontrwywiad KW MO w Rzeszowie rutynowo monitorował wyjazdy w teren personelu dyplomatyczno-konsularnego państw kapitalistycznych. Rejestrowano – za pośrednictwem samochodów Wydziału „B” – zarówno przejazdy tranzytowe w kierunku Krakowa, jak też typowe podróże rekonesansowe (połączone często ze szkicowaniem, fotografowaniem oraz filmowaniem wybranych obiektów) przeprowadzane, często w godzinach nocnych, zazwyczaj przez szefów misji wojskowych lub ich zastępców. Wśród tych ostatnich przeważali attaché ze Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji i Kanady. Zdarzały się wszelako przyjazdy przedstawicieli misji z krajów pozostających poza strukturami NATO, np. Szwecji czy Japonii (w 1957 roku odsetek penetracji dokonywanych przez zachodnich dyplomatów na terenie województwa rzeszowskiego w stosunku do całości terytorium Polski wyniósł 12,9%)<sup>28</sup>. Ich liczbę przedstawia tabela 2.

**Tabela 2. Przejazdy przez województwo rzeszowskie personelu dyplomatyczno-konsularnego krajów kapitalistycznych w latach 1956–1964**

| Rok       | Ze Stanów Zjednoczonych (z tego attaché wojskowych) | Z Wielkiej Brytanii (z tego attaché wojskowych) | Z Francji (z tego attaché wojskowych) | Z Kanady (z tego attaché wojskowych) | Z innych państw (z tego attaché wojskowych) | Ogółem przyjazdów (z tego attaché wojskowych) | W tym penetracji jednostek wojskowych |
|-----------|-----------------------------------------------------|-------------------------------------------------|---------------------------------------|--------------------------------------|---------------------------------------------|-----------------------------------------------|---------------------------------------|
| <i>1</i>  | <i>2</i>                                            | <i>3</i>                                        | <i>4</i>                              | <i>5</i>                             | <i>6</i>                                    | <i>7</i>                                      | <i>8</i>                              |
| X–XII 195 | 0                                                   | 0                                               | 0                                     | 0                                    | 0                                           | 0                                             | 0                                     |

<sup>28</sup> *Ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957*, Meldunek Nr 7 do V-ce Dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych, 4 V 1957, k. 46-47; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 VII 1958 do dnia 30 IX 1958*, 1 X 1958 r., k. 44; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X do 31 XII 1958 r.*, 3 I 1959 r., k. 64–65; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r.*, 8 IV 1960, k. 167–168; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959-1960*, *Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1960 r.*, 12 IV 1960 r., k. 92; *ibidem*, 049/297, *Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960-1961*, *Informacja*, 11 V 1959 r., k. 10; *ibidem*, 049/360, *Wroga działalność dyplomatów państw kapitalistycznych i metody naszego przeciwdziałania*, Departament II MSW, lipiec 1958 r., k. 50, 63; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej *Niektóre zagadnienia działalności obcych wywiadów*, Warszawa 1965, s. 33–34.

|          |       |      |       |      |       |            |       |
|----------|-------|------|-------|------|-------|------------|-------|
| 6        |       |      |       |      |       |            |       |
| 1        | 2     | 3    | 4     | 5    | 6     | 7          | 8     |
| 195<br>7 | 6(4)  | 3(1) | 2(0)  | 1(1) | 4(0)  | 16(6)      | 5     |
| 195<br>8 | 4(4)  | 2(2) | 1(0)  | 0    | 2(1)  | 9(7)       | 5     |
| 195<br>9 | 2(1)  | 4(1) | 1(1)  | 1(1) | 0     | 8(4)       | 3     |
| 196<br>0 | 2(2)  | 1(1) | b. d. | 2(1) | 1(0)  | b. d.      | b. d. |
| 196<br>1 | 6(3)  | 4(2) | 2(1)  | 2(2) | 2(0)  | 16(8)      | 7     |
| 196<br>2 | b. d. | 1(0) | b. d. | 3(3) | 4(1)  | 21(b. d.)  | b. d. |
| 196<br>3 | 4(1)  | 2(0) | b. d. | 1(0) | 3(0)  | 21(b. d.)  | 8     |
| 196<br>4 | 2(2)  | 4(4) | b. d. | 1(1) | b. d. | b. d. (11) | b. d. |

Źródła: informacje skompilowane z teczek – AIPN Rz, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957*; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960*; *ibidem*, 049/297, *Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960–1961*; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962*; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964*; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964*; *ibidem*, 04/40, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1956*; 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957*; *ibidem*, 04/42, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958*; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960*; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962*; *ibidem*, 049/165, *Meldunki i informacje SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1966*; *ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970*; *ibidem*, 049/207, *Uzupełnienia kontrwywiadowczych charakterystyk za lata 1961–1964 r.*

Najczęściej przedmiotem ich zainteresowania były jednostki wojskowe w Przemyślu, Jarosławiu, Dębicy, Łąncucie, Sanoku, Nisku oraz Rzeszowie; poligony artyleryjskie w Krzątce i Bojanowie (powiat tarnobrzeski); lotniska w Mielcu (przyszkolowe) oraz Jasionce (wojskowe); bazy przeładunkowe w Żurawicy i Medyce; Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego w Rzeszowie; a nawet nowo wybudowane mosty pod Sandomierzem na Wiśle, jak również w miejscowości Lipa nad Sanem. Trasa przejazdów przebiegała zazwyczaj przez:

- a) Nisko-Jarosław-Przemyśl-Lubaczów-Rzeszów
- b) Tarnobrzeg-Stalowa Wola-Mielec-Dębica oraz
- c) Tarnobrzeg-Przemyśl-Sanok-Krosno<sup>29</sup>.

<sup>29</sup> *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957*, *Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 stycznia 1957 do 1 kwietnia 1957 r.*, 1 IV 1957 r., k. 188–189; *ibidem*, *Sprawozdanie Naczelnika Wydziału*

Od roku 1963 szczególnie zainteresowano się wschodnimi powiatami województwa – lubaczowskim, jarosławskim, przemyskim i bieszczadzkim (odnotowano tam wówczas 80% wszystkich przejazdów)<sup>30</sup>. Coraz większą ciekawość budziła także – znajdująca się w budowie – hydroelektrownia Solina<sup>31</sup>.

W połowie lat sześćdziesiątych zwrócono uwagę na postępującą koordynację działań pomiędzy attachatami – amerykańskim, brytyjskim, kanadyjskim a częściowo też francuskim i włoskim: „Funkcję kierowniczą sprawują Amerykanie, którzy organizują i koordynują działalność innych attaché w tym zakre-

---

*II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 kwietnia do 1 lipca 1957 r., 1 VII 1957 r., k. 201–202; ibidem, 04/41, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Meldunek Nr 7 do V-ce Dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych, 4 V 1957, k. 46–47; ibidem, 04/42, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdanie kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za II kwartał 1958 roku, 7 VII 1958 r., k. 63; ibidem, Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa wojew. rzeszowskiego za IV kwartał 1958 r., 12 I 1959 r., k. 227; ibidem, 04/54, Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 VII 1958 do dnia 30 IX 1958, 1 X 1958 r., k. 44; ibidem, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X do 31 XII 1958 r., 3 I 1959 r., k. 64–65; ibidem, Sprawozdanie sytuacyjne po niżej podanych zagadnieniach Wydziału II, 4 IV 1959 r., k. 95–96; ibidem, Sprawozdanie dla Kierownictwa, 9 X 1959 r., k. 135; ibidem, Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II, 4 VII 1960, k. 197; ibidem, 04/43, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za I kwartał 1959 r., 7 IV 1959 r., k. 18–19; ibidem, 04/44, Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1961 r., 15 IV 1961 r., k. 5; ibidem, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok, styczeń 1963 r., k. 231; ibidem, 04/464, Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 31 VIII 1963 r., k. 78–79; ibidem, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 29 XI 1963 r., k. 97; ibidem, Notatka podsumowująca rezultaty pracy operacyjnej Wydziału II za 1964 rok, 14 XII 1964 r., k. II/107.*

<sup>30</sup> *Ibidem, 04/55, Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Roczna analiza pracy operacyjnej Wydziału II, 9 I 1964 r., k. 148; ibidem, 049/78, Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963, 27 I 1965 r., k. 8.*

<sup>31</sup> *Ibidem, 049/165, Meldunki i informacje SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1966, Referat kierownictwa Służby Bezpieczeństwa KW MO wygłoszony na naradzie aktywu kierowniczego w dniu 23 lutego 1965 r., 10 II 1965 r., k. 5; ibidem, 049/78, Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1964, 25 I 1965 r., k. 70.*

się”<sup>32</sup>. Jednak odnotowano również: „pewną rezerwę w stosunkach (...) z dyplomatami francuskimi, którzy nie we wszystkich sprawach z nimi się konsultują i nie zawsze o wszystkim informują”<sup>33</sup>. Obawy wzbudzały też wprowadzone na wyposażenie grup rekonesansowych niewielkie odbiorniki elektroniczne marki „Philips” (chowane podczas pracy pod ubraniem), za pomocą których lokalizowano oraz rejestrowano pracę radarów dalekiego zasięgu, środków radiotechnicznych Wojsk Obrony Powietrznej Kraju, a także penetrowano łączność radiową MON i MSW. Dodatkowe urządzenia, złożone m.in. z detektora do wykrywania systemów naprowadzających pociski ziemia-powietrze, pozwalały aktualizować dane o rozmieszczeniu baterii rakiet klasy S-75 „Dźwina” (wg kodu NATO SA-2 „Guideline”)<sup>34</sup>.

Niekiedy przyjazdy personelu dyplomatycznego w zadziwiający sposób zbiegały się z terminami ćwiczeń wojskowych. Świadczą o tym następujące meldunki: „W dniu 17 I 1961 r. na teren Niska przyjechał samochodem Nr WZ-1108 attaché wojskowy ambasady USA McCuthen, który obserwował znajdujące się tam koszary jednostki wojskowej i plac koszarowy, na którym w tym czasie odbywał się trening obsługi stacji radiolokacyjnej i dział przeciwlotniczych. Przyjazd wymienionego w tym dniu i czasie zasługuje z tych przyczyn na uwagę, że polecenie przeprowadzenia treningu było kilkakrotnie odwoływane, a jednostka wojskowa w Nisku otrzymała ostateczne zadanie przeprowadzenia go w tym dniu, w którym przyjechał McCuthen”<sup>35</sup>. Trzy lata później – w kwietniu 1964 roku – podobną wizytę złożył na rzeszowszczyźnie zastępca attaché lotniczego Wielkiej Brytanii Albert Charleswarth. Według raportu Wydziału II: „noc z 20 na 21 i następny dzień spędził w lesie koło Biłgoraja. W dniu 22 IV powrócił do Niska i przez Stalową Wolę odjechał do Sandomierza”<sup>36</sup>. Jego pobyt łączono z faktem przeprowadzenia w godzinach wieczornych 21 IV w rejonie przygranicznym ZSRR oraz nad obszarem Medyki i Przemysła nocnych ćwiczeń lotniczych<sup>37</sup>.

Zdarzały się także wizyty oficjalne polegające na zwiedzaniu przez zachodnich dyplomatów określonych zakładów produkcyjnych (np. dębickiego „Stomi-

---

<sup>32</sup> *Ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 209.

<sup>33</sup> *Ibidem*.

<sup>34</sup> *Ibidem*, 049/360, *Informacja dot. specjalnej aparatury dla prowadzenia wywiadu technicznego, Departament II MSW*, 20 V 1961 r., k. 184-185; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 210.

<sup>35</sup> *Ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie za I kwartał br.*, 8 IV 1961 r., k. 58.

<sup>36</sup> *Ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunek nr 7 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 4 V 1964 r., k. II/35.

<sup>37</sup> *Ibidem*.

lu” czy kopalni siarki w Machowie), PGR-ów (np. w Górze Ropczyckiej), a nawet stacji meteorologicznej (w Równi)<sup>38</sup>.

Na odprawach wojewódzkich Służby Bezpieczeństwa zwracano uwagę, iż: „w pracy profilaktycznej w stosunku do penetracji dyplomatów musi istnieć ścisłe współdziałanie obu służb komend powiatowych [Służby Bezpieczeństwa oraz Milicji Obywatelskiej – L. P.] i szybkie informowanie Wydziału II-go (...). Nie powinien ujść naszej uwadze żaden fakt przyjazdu dyplomatów do powiatu i obserwacji ich od strony nawiązywania kontaktów, zachowania się, zainteresowań (...). W wypadku naruszenia przepisów i wykroczeń (...) należy odpowiednio reagować oraz sporządzać wymagane dokumenty, które mogłyby posłużyć do wyciągnięcia odpowiednich wniosków”<sup>39</sup>. Zalecano nawet, by obserwacja miała charakter otwarty, „wręcz demonstracyjny”. W praktyce nie zawsze reakcja rzeszowskiego Wydziału II była względnie szybka, choć przyjęte procedury powiadamiania pozwalały na skuteczną obserwację „większości tych dyplomatów, o przyjeździe których dał sygnał Wydz. VIII Dep. II [odpowiedzialny za kontrwywiadowcze zabezpieczenie placówek dyplomatycznych – L. P.]”<sup>40</sup>.

Od września 1961 roku instrukcje centrali nakazywały zintensyfikowanie systemu kontroli dyplomatów w terenie poprzez szersze włączenie do współpracy służby ruchu drogowego oraz przyspieszenie werbunku tzw. „agentury sygnalizacyjno-informacyjnej” spośród dróżników PKP, personelu stacji benzynowych, hoteli i restauracji na trasach wlotowych do województwa w powiatach: tarnobrzeskim, dębickim, lubaczowskim i gorlickim. W ciągu kilku miesięcy Wydział II opracował również udoskonalone procedury wzajemnego informowania WSW i milicji na wypadek „pojawienia się samochodu dyplomatycznego”. W celu uniemożliwienia obserwacji ważniejszych jednostek wojskowych

---

<sup>38</sup> *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954-1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojew. Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X 1957 do 1 I 1958 r.*, 2 I 1958 r., k. 225; *ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za IV kwartał 1957*, 8 I 1958 r., k. 219; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959-1960, Sprawozdanie Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za III kwartał 1959 r.*, 10 X 1959 r., k. 53; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 17 IX 1963 r., k. 81.

<sup>39</sup> *Ibidem*, 049/207, *Uzupełnienia kontrwywiadowczych charakterystyk za lata 1961-1964 r., Referat na odprawę wojewódzką Komendantów Powiatowych MO, Z-ców do Spraw Bezpieczeństwa oraz aktywu kierowniczego Służby Bezpieczeństwa KW MO w dniu 26 lutego 1960 r.*, 26 II 1960 r., k. 38.

<sup>40</sup> *Ibidem*, 049/360, *Wroga działalność dyplomatów państw kapitalistycznych i metody naszego przeciwdziałania, Departament II MSW, lipiec 1958 rok*, k. 64-65; *ibidem*, 00250/174, K. Kudła, *Wywiadowcza działalność personelu kapitalistycznych placówek dyplomatycznych*, Warszawa 1965, s. 33.

i obiektów przemysłowych formacje te miały niezwłocznie wystawiać ruchome posterunki, a nawet tymczasowe blokady dróg<sup>41</sup>.

Również wokół lotniska WSK w Mielcu ustawiono od stycznia 1964 roku znaki ograniczające możliwość wjazdu i poruszania się dla osób postronnych<sup>42</sup>.

## 5. Nielegalne przekroczenia granicy

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych skala nielegalnego przekraczania granic na odcinku przynależnym do województwa rzeszowskiego dynamicznie malała. Większość tego typu przestępstw była wynikiem utraty orientacji w terenie, zwłaszcza w rejonach górskich, gdzie przebieg linii granicznej nie zawsze był wyraźnie oznaczony.

Stały monitoring strefy nadgranicznej prowadziły na bieżąco jednostki Wojsk Ochrony Pogranicza. Kontrwywiad interesował się jedynie tymi przypadkami, które uprawdopodobniały możliwość prowadzenia działalności wywiadowczej<sup>43</sup>.

Najpoważniejszy miał miejsce w 1957 roku. W sierpniu dwóch obywateli francuskich pochodzenia polskiego przebywających w kraju na paszportach konsularnych przeszło granicę radziecką i zostało zatrzymanych przez KGB. Przeszukanie samochodu, który pozostawili w okolicy Korczowej, nie dostarczyło jednak jakichkolwiek poszlak wskazujących na zbieranie zastrzeżonych informacji, w związku z czym sprawę przekazano Milicji Obywatelskiej<sup>44</sup>.

*Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW* przewidywał m.in. – wspólne ze Zwiadem WOP – udoskonalenie systemu operacyjnego zabezpieczenia granic „w celu uniemożliwienia nielegalnych ucieczek z kraju i przerzutów obcej agentury”. Przedsięwzięcia te miały doprowadzić do

---

<sup>41</sup> *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961-1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW*, 7 IX 1961 r., k. 4-5; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961-1962, Meldunek do Dyrektora Departamentu II MSW*, 3 II 1962 r., k. 74.

<sup>42</sup> *Ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 15 I 1964 r., k. II/3.

<sup>43</sup> *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961-1962, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 1 X 1962 r., k. 183; *ibidem*, *Pismo do Naczelników Wydziałów II, III i IV Służby Bezpieczeństwa KW MO*, 18 I 1963 r., k. 243.

<sup>44</sup> *Ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Telefonogram do V-ce Dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych i Dyrektora Departamentu II MSW*, 11 IX 1957 r., k. 129-130; *ibidem*, *Sprawozdanie ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO woj. rzeszowskiego za III kwartał 1957 r.*, 9 X 1957 r., k. 169; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961-1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1961 r.*, 15 IV 1961 r., k. 29.

rozpracowania „środków uciekinierskich oraz grup specjalnych (...) stanowiących bazy rekrutacyjne szpiegów i dywersantów”<sup>45</sup>.

W lipcu 1962 roku po raz pierwszy doszło do sforsowania nowych zabezpieczeń (tzw. *Sistiemy*) na granicy ze Związkiem Radzieckim. Sprawcą okazał się mieszkaniec Sosnowca, który chciał przedostać się do Lwowa [*sic!*]. Rosjanie przekazali go przemyskiej jednostce Wojsk Ochrony Pogranicza. Podobne przypadki zdarzały się coraz częściej, także na granicy z Czechosłowacją (ogółem do końca 1964 roku ponad pięćdziesięciokrotnie). W większości byli to jednak małoletni, okoliczni pracownicy fizyczni, drobni przemysłowcy lub osoby psychicznie nie zrównoważone. Z rzadka pochodzenia ukraińskiego. Choć zaznaczono, że „we wszystkich przerwanach granicznych (...) nie stwierdzono działalności szpiegowskiej”, to zwracano również uwagę, iż służby zachodnie usiłują penetrować strefę nadgraniczną (zwłaszcza przy granicy wschodniej) „przez niektórych przyjezdnych cudzoziemców i swoich dyplomatów”<sup>46</sup>.

Liczba nielegalnych przekroczeń spadła dopiero od połowy 1964 roku wraz z utworzeniem na granicy radzieckiej strefy małego ruchu granicznego. Alarmowano jednak, że fakt ten przyczynił się do nawiązania przez obywateli ZSRR – za pośrednictwem mieszkańców wschodnich powiatów PRL (zwłaszcza narodowości ukraińskiej) – osobistych i korespondencyjnych kontaktów z cudzoziemcami z Zachodu (tzw. „kontaktów zbieżnych”). Podjęto zatem decyzję o werbunku tajnych współpracowników przeznaczonych wyłącznie do ich monitorowania<sup>47</sup>. Sygnalizowano też funkcjonariuszom Wydziału III, że wiele osób po powrocie ze Wschodu „urabia opinię o rzekomo trudnych warunkach mate-

---

<sup>45</sup> *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW*, 7 IX 1961r., k. 7–8.

<sup>46</sup> *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II MSW*, 28 VII 1962 r., k. 160; *ibidem*, 14 VIII 1962 r., k. 167; *ibidem*, 31 VIII 1962 r., k. 172; *ibidem*, 29 XII 1962 r., k. 215; *ibidem*, *Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok*, styczeń 1963 r., k. 226; *ibidem*, *Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok*, styczeń 1963 r., k. 230; *ibidem*, 049/262, *Wydział II - Otrzymane informacje, meldunki 1963 r., Notatka dot. przekroczenia granicy*, kwiecień 1963 r., k. 5; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunki do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 30 I 1963 r., k. 7; *ibidem*, 15 V 1963 r., k. 53–54; *ibidem*, 31 V 1963 r., k. 58–59; *ibidem*, 1 VII 1963 r., k. 66–67; *ibidem*, 15 VIII 1963 r., k. 74–75; *ibidem*, 31 VIII 1963 r., k. 79; *ibidem*, 2 X 1963 r., k. 85; *ibidem*, 15 X 1963 r., k. 88; *ibidem*, 31 X 1963 r., k. 92; *ibidem*, 29 XI 1963 r., k. 97; *ibidem*, 15 I 1964 r., k. II/4; *ibidem*, 17 II 1964 r., k. II/21; *ibidem*, 4 V 1964 r., k. II/35–36; *ibidem*, 30 VI 1964 r., k. II/47–48; *ibidem*, 15 VII 1964 r., k. II/52; *ibidem*, 1 IX 1964 r., k. II/64–65; *ibidem*, 1 XII 1964 r., k. II/80–82.

<sup>47</sup> *Ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunek nr 5 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 1 IV 1964 r., k. II/27; *ibidem*, *Meldunek nr 8 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 4 V 1964 r., k. II/38.

rialnych i konsumpcyjnych w odwiedzanych rejonach”<sup>48</sup>. Na podstawie sygnałów pochodzących z Wydziału „W” zauważono także, iż „podobne insynuacje [*sic!*] wpływają od ludzi utrzymujących kontakty korespondencyjne ze Związkiem Radzieckim”<sup>49</sup>.

Liberalizacja lokalnego ruchu granicznego oraz oddanie do eksploatacji – przebiegającej częściowo poza terytorium Polski – linii kolejowej Przemysł-Ustrzyki dały początek spekulacjom na temat ewentualnych zmian granicznych. W raporcie z grudnia 1964 roku naczelnik Wydziału II KW MO stwierdził nawet, że „wśród inteligencji Sanoka dyskutowana jest sprawa przyłączenia Lwowa do Polski w zamian za oddanie NRD Szczecina”<sup>50</sup>.

## **6. Wykrywanie kanałów przerzutowych do Związku Radzieckiego, zwalczanie przemytu oraz ochrona transportu**

Zjawisko funkcjonowania nielegalnego przemytu do Związku Radzieckiego było wynikiem obowiązywania nader restrykcyjnych regulacji prawnych bezwzględnie uniemożliwiających oficjalną wymianę towarową dokonywaną poza sferą przedsiębiorstw państwowych, a także całkowitego zakazu przewożenia przez granicę przedmiotów kultu religijnego oraz druków i książek, bez zezwolenia uprawnionych organów obu państw.

W grudniu 1957 roku Wydział II wykrył próbę dwukrotnego przeszmuglowania przez pracownika wrocławskiej „Żeglugi Przybrzeżnej” ośmiu egzemplarzy biblij do Lwowa, a od maja 1958 roku przedmiotem rozpoznania stało się rozprowadzenie w Przemyśle kilkunastu podrabianych zaproszeń do ZSRR. Rejestrowano również przypadki przemytu na Wschód polskich delikatesów i zachodnich walut, w drodze powrotnej zaś – biżuterii i zegarków. Podstawową rolę w wykrywaniu podobnych zjawisk odgrywały osobowe źródła informacji ulokowane w przedsiębiorstwach komunikacyjno-transportowych (np. 31 XII 1960 r. „po linii” transportu zaangażowanych było 6 tajnych współpracowników będących w dyspozycji Wydziału II), jak również „sygnały” ze strony KGB. Wytoczne dyrektora Departamentu II MSW z 28 III 1959 r. nakazywały dalsze zintensyfikowanie pracy operacyjnej wydziałów II komend wojewódzkich MO w zakresie transporu kolejowego, samochodowego, na granicznych punktach zdawczo-odbiorczych oraz liniach zagranicznych. Ich konsekwencją było m.in.

---

<sup>48</sup> *Ibidem*, Meldunek nr 5 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1 IV 1964 r., k. II/28.

<sup>49</sup> *Ibidem*.

<sup>50</sup> *Ibidem*, Meldunek nr 16 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 30 XII 1964 r., k. II/98.

wykrycie w maju 1961 r. na stacji przeładunkowej w Żurawicy grupy celników zajmujących się okradaniem paczek pocztowych przychodzących z ZSRR<sup>51</sup>.

Wzrastał także – dokonywany bez wymaganych zezwoleń – nieoficjalny obrót walutowy z zagranicą. Od lat sześćdziesiątych zaczęto nawet rejestrować sporadyczne fakty listownego wysyłania, skupowanych w kraju, zachodnich walut do państw kapitalistycznych. Podstawową przyczyną takich działań był zamiar lokowania oszczędności w tamtejszych bankach spowodowany niemożnością otwierania kont dewizowych w Polsce (przy stale spadającej wartości nabywczej złotego)<sup>52</sup>. Zgodnie z ówczesnym prawem (art. 51 w zw. art. 57 § 1 i 73 ustawy karnej skarbowej z 13 IV 1960 r. oraz art. 19 ust. 2 ustawy dewizowej z 28 III 1952 r.) – za wspomniane „przestępstwa” groziły nader drakońskie kary aresztu do dwóch lat oraz grzywny do 300.000 zł (!)<sup>53</sup>.

Znacznie „poważniejszą” sprawą było ujawnienie – w IV kwartale 1958 roku – pierwszej próby pośredniczenia jednego z mieszkańców województwa w przesyłaniu listów oraz paczek z RFN do Związku Radzieckiego. W ciągu dwóch lat stwierdzono, że w działalność tę zaangażowało się kilka kolejnych osób. Na początku grudnia 1960 roku w paczce zaadresowanej do jednej z nich wykryto – oprócz „wrogiej literatury” oraz matryc do drukowania ulotek NTS – listy werbunkowe wraz z instrukcjami szpiegowskimi i kalkami do tajnopisu.

---

<sup>51</sup> *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954-1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojew. Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X 1957 do 1 I 1958 r.*, 2 I 1958 r., k. 226–227; *ibidem*, 055/43 t. 1, *Notatki ze spotkań granicznych z organami MSW PRL i organami MSW ZSRR za lata 1956, 1957, 1958, Notatka służbowa*, 24 IV 1958 r., k. 19; *ibidem*, *Do Dyrektora Departamentu II MSW płk. Matejewskiego*, 25 IX 1958 r., k. 39; *Notatka*, 28 VI 1958 r., k. 64-65; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958-1960, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie za okres od dnia 1 I 1958 do dnia 1 IV 1958*, 1 IV 1958 r., k. 2–3, 11–12; *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 VII 1958 do dnia 30 IX 1958*, 1 X 1958 r., k. 33-34, 49-50, 52-53, 57; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X do 31 XII 1958 r.*, 3 I 1959 r., k. 70-71; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1960 r.*, 14 I 1961 r., k. 196; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1961 r.*, 15 IV 1961 r., k. 6; A. Kochański, *Polska 1944-1991. Informator historyczny*, t. II., s. 155.

<sup>52</sup> AIPN Rz, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963*, 25 I 1964 r., k. 7.

<sup>53</sup> *Ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1960 r.*, 14 I 1961 r., k. 173; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za II kwartał 1962 r.*, 13 VII 1962 r., k. 141; Ustawa dewizowa z dnia 28 III 1952 r., DzU 1952, nr 21, poz. 133; Ustawa karna skarbową z dnia 13 IV 1960 r., DzU 1960, nr 21, poz. 123.

Nadawcami, jak we wszystkich przypadkach, były osoby powiązane z ukraińskimi ośrodkami emigracyjnymi. Mimo przechwycenia listu zwrotnego informującego, że adresat wyraził zgodę na współpracę, do faktycznego podjęcia działalności nie doszło. Pośrednik zgłosił się bowiem 5 XII 1960 r. na posterunek MO w Przemyślu i przekazał otrzymane dokumenty, w wyniku czego Naczelną Prokuraturą Wojskową wkrótce po wszczęciu śledztwa umorzyła sprawę z powodu braku ustawowych znamion przestępstwa<sup>54</sup>.

Wykryte uchybienia na przejściach granicznych stały się przedmiotem analiz centrali. W konsekwencji w *Ramowym planie przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW* z 1961 roku nakazano m.in. „wzmocnienie fizycznej ochrony stacji przeładunkowych i ramp na granicy wschodniej”, jak również dokonanie „analizy personelu punktów zdawczo-odbiorczych”, przy czym „osoby powiązane w przeszłości z obcymi wywiadami i podziemiem oraz posiadające kontakty z krajami kapitalistycznymi” należało poddać obserwacji agenturalnej<sup>55</sup>. Objęła ona łącznie 130 pracowników<sup>56</sup>.

Mimo podjętych działań zabezpieczających w marcu 1962 roku w magazynie celnym PKP w Żurawicy doszło do kradzieży – otrzymanej z ZSRR – kofeiny na kwotę ok. 2,5 mln zł. W sprawę zamieszanych było ośmiu pracowników miejscowego Urzędu Celnego oraz przemyskiego i warszawskiego oddziału firmy „Hartwig”<sup>57</sup>.

---

<sup>54</sup> AIPN Rz, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960*; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od I X do 31 XII 1958 r.*, 3 I 1959 r., k. 79; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania Kierownictwa Kom. Woj. MO za II kwartał 1960 roku, Wydziału II*, 4 VII 1960, k. 192–193; *ibidem*, *Pismo do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 4 I 1961 r., k. 232–233; *ibidem*, *Notatka do sprawozdania dla Kierownictwa za IV kwartał 1960 r.*, 5 I 1961 r., k. 235–236; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1960 r.*, 14 I 1961 r., 172; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962*; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za II kwartał 1961 r.*, 14 VII 1961 r., k. 36, 38; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za II kwartał 1962 r.*, 13 VII 1962 r., k. 141; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydziału II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Służby Bezp. KWMO w Rzeszowie za II kwartał 1961 r.*, 8 VII 1961 r., k. 72–73; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KWMO w Rzeszowie za III kwartał 1961 r.*, 9 X 1961 r., k. 82–83; *ibidem*, 053/150, *Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski)*, *Notatka służbowa*, 26 X 1968 r., k. 298.

<sup>55</sup> *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW*, 7 IX 1961 r., k. 6–7.

<sup>56</sup> *Ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963*, 25 I 1964 r., k. 9.

<sup>57</sup> *Ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za II kwartał 1962 r.*, 13 VII 1962 r., k. 141; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II MSW*, 24 III 1962 r., k. 105; *ibidem*, *Sprawozda-*

W roku 1963 zdemaskowano grupę kolejarzy z Polski i ZSRR, która zorganizowała kolejny kanał przemytniczy, m.in. wykorzystując do tego celu ekspres relacji Warszawa-Bukareszt. Nie potwierdziły się przy tym pierwotne podejrzenia, zakładające możliwość wykorzystywania go do łącznikowania agentów zachodnich wywiadów<sup>58</sup>.

W zakresie ochrony transportu (kolejowego oraz samochodowego) przed penetracją wrogich służb nie zanotowano poważniejszych incydentów, poza aresztowaniem Józefy Banaś, która od sierpnia do grudnia 1962 roku przesyłała listownie do RFN informacje o pociągach towarowych przejeżdżających przez granicę polsko-radziecką. Podobne podejrzenia w stosunku do kasjerki stacji PKP w Jarosławiu – mimo wprowadzenia do jej otoczenia kilku osobowych źródeł informacji – nie potwierdziły się. Do końca 1964 roku znacznie zwiększono liczbę tajnych współpracowników Wydziału II działających „na odcinku” transportu i komunikacji (np. na dzień 31 XII 1964 r. w sieci Wydziału II było ich już 11)<sup>59</sup>.

Wzrastała natomiast skala nielegalnego przewozu wyrobów jubilerskich ze złota oraz zachodnich walut, zwłaszcza po otwarciu małego ruchu granicznego. W styczniu 1965 roku na naradzie „aktywu kierowniczego” Służby Bezpieczeństwa KW MO w Rzeszowie ujawniono, że od początku 1964 roku podczas rewizji przeprowadzonych na terenie województwa u dwunastu osób zamieszanych w międzynarodowy handel dewizami zajęto łącznie 7524 dolarów amerykańskich w banknotach i złotych monetach (wraz z bonami towarowymi o równowartości kolejnych 167 \$), 170 dolarów kanadyjskich w banknotach, 99 innych złotych monet, 36 zegarków (w tym 24 złote), 83 sztuki biżuterii, 0,2 kg złota w sztabkach, a także 414 113 zł.

---

*nie kwartalne Wydziału II KW MO Rzeszów za I kwartał br., 5 IV 1962 r., k. 116-117; ibidem, Meldunek sytuacyjny do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 29 X 1962 r., k. 195.*

<sup>58</sup> *Ibidem, 04/464, Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1 VII 1963 r., k. 65; ibidem, Meldunek nr 7 do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 15 V 1964 r., k. II/37; ibidem, 049/165, Meldunki i informacje SB KW MO Rzeszów za lata 1963-1966, Referat kierownictwa Służby Bezpieczeństwa KW MO ogłoszony na naradzie aktywu kierowniczego w dniu 23 lutego 1965 r., 10 II 1965 r., k. 8; ibidem, 049/78, Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963-1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1964, 27 I 1965 r., k. 72.*

<sup>59</sup> *Ibidem, 04/457, Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961-1962; ibidem, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 29 XII 1962 r., k. 212-213; ibidem, Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok, styczeń 1963 r., k. 229; ibidem, 04/464, Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 14 II 1963 r., k. 8-9; ibidem, 04/498, Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1964, Stan i ruch tajnych współpracowników jedn. sł. bezp. wg zagadnień pionu II za IV kwartał 1964 r., 4 I 1965 r., k. 37; ibidem, 00250/179, J. Jędrej, Niektóre zagadnienia działalności obcych wywiadów, Warszawa 1965, s. 29.*

W jednym przypadku odkryto nawet fakt nieuprawnionej sprzedaży mienia państwowego na podstawie spreparowanych dokumentów spadkowych<sup>60</sup>.

## 7. Wnioski

Istotą pracy kontrwywiadu było wykrywanie i analizowanie wszelkich kontaktów obywateli polskich mających miejsce „na styku z zagranicą” pod kątem ich ewentualnych powiązań z zachodnimi służbami specjalnymi.

Zdecydowana większość opisanych w artykule zadań realizowanych przez oficerów Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie miała na celu możliwie wczesną detekcję oraz określenie charakteru wspomnianych kontaktów z obcokrajowcami bądź różnego rodzaju instytucjami mogącymi służyć jako obiekty „przykrycia” dla pozyskiwania informacji wywiadowczych. Jedynie nałożone od 1959 r. na pion kontrwywiadu cywilnego zadanie operacyjnego zabezpieczenia sfery obrotu gospodarczego z zagranicą w zakresie zwalczania przemytu nie służyło bezpośredniej realizacji wspomnianego celu (choć było rezultatem objęcia monitoringiem nielegalnych kanałów przerzutowych za granicę, które w przeszłości próbowano wykorzystywać do translokacji agentury).

Niektóre ze wspomnianych zadań wykonywano za pośrednictwem, niewchodzących bezpośrednio w skład pionu kontrwywiadu, wyspecjalizowanych jednostek organizacyjnych Służby Bezpieczeństwa (dotyczyło to zwłaszcza perlustracji korespondencji prowadzonej w ramach pionu „W”), inne natomiast z wykorzystaniem struktur Milicji Obywatelskiej (w szczególności służby ruchu drogowego spełniającej istotną rolę w systemie ostrzegania i monitorowania tzw. misji rekonesansowych prowadzonych regularnie na terenie województwa przez attaché wojskowych państw zachodnich), Wojsk Ochrony Pogranicza (w odniesieniu do penetracji strefy nadgranicznej oraz ścigania osób nielegalnie przekraczających granicę), a nawet służb pozaresortowych (najczęściej Wojskowej Służby Wewnętrznej w zakresie działań mających na celu uniemożliwienie obserwacji ważniejszych jednostek wojskowych przez wspomniane misje rekonesansowe).

Monitorowanie przez kontrwywiad na szeroką skalę ewentualnych powiązań obywateli PRL z podmiotami zewnętrznymi nie było jednak w stanie prowadzić na osoby, które samodzielnie, bez informowania kogokolwiek, pod-

---

<sup>60</sup> *Ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963-1964, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 1 IV 1963 r., k. 29; *ibidem*, 15 V 1964 r., k. II/39-40; *ibidem*, 049/165, *Meldunki i informacje SB KW MO Rzeszów za lata 1963-1966, Referat kierownictwa Służby Bezpieczeństwa KW MO wygłoszony na naradzie aktywu kierowniczego w dniu 23 lutego 1965 r.*, 10 II 1965 r., k. 8-9; *ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963-1970, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1964*, 27 I 1965 r., k. 72.

jęły decyzję o ucieczce z kraju bądź zdecydowały się odmówić powrotu z podróży zagranicznych do krajów zachodnich. Spośród uciekinierów zbiegłych z terenu województwa rzeszowskiego najcenniejszą zdobyczą zachodnich służb okazał się niewątpliwie mjr Ryszard Obacz, który po udanej ucieczce do Berlina Zachodniego oddał się 10 VII 1963 r. – za pośrednictwem CIA – w ręce amerykańskiego wywiadu wojskowego.

**SOME FUNCTIONS OF LOCAL COUNTER-INTELLIGENCE REALIZED  
AGAINST POLISH CITIZENS AND FOREIGNERS, AND TASKS  
CONCERNING FIGHTING SMUGGLING AND TRANSPORT PROTECTION  
IN YEARS 1956–1964 ON THE EXAMPLE OF SECOND DIVISION OF  
PROVINCIAL HEADQUARTERS OF CIVIC MILITIA IN RZESZÓW**

Summary

The paper analyses some tasks realized by local services of civil counter-intelligence of the Interior Ministry in the years 1956–1964. They concerned working-out of defectors and persons refusing to return home, monitoring of transborder correspondence and direct forms of contacts between Polish citizens and institutions and citizens of capitalistic countries on the territory of the Polish People's Republic, observing local reconnaissance trips and official visits of diplomatic personnel of western countries, analysing cases of illegal crossings of the border in the extent concerning likely intelligence activity, as well as discovering illegal channels of transfer abroad, fighting smuggling, and providing operational protection for transborder transport means.

The fundamental source base has constituted files collected in the Branch Office for Preservation and Dissemination of Archival Records of the Institute of National Remembrance in Rzeszów. Internal publications of the department have also been used.